

Оригинални научни рад
УДК: 271.222(497.11)-523.6(497.115)"18"
726.71(497.6)"18"
DOI: 10.5937/zrffp54-47994

МАНДАСТИР ЖИТОМИСЛИЋ У XIX ВИЈЕКУ

Боривоје М. МИЛОШЕВИЋ¹
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет
Студијски програм историје
Бања Лука (Република Српска, Босна и Херцеговина)

¹ borivoje.milosevic@ff.unibl.org; <https://orcid.org/0000-0002-3945-0821>

Примљен: 30. 11. 2023.

Прихваћен: 17. 6. 2024.

МАНАСТИР ЖИТОМИСЛИЋ У XIX ВИЈЕКУ

Кључне ријечи:
Житомислић;
Херцеговина;
Српска
православна
црква;
XIX вијек.

Сажетак. Манастир Житомислић, смјештен недалеко од Мостара, од постанка важи за један од најважнијих центара српске духовности и културе у Херцеговини. Због тога је представљао предмет честих научних истраживања, при чему је период XIX вијека остао запостављен, између осталог, и због недостатка примарних историјских извора. Вриједне описе манастира, из којих сазнајемо обиље појединости о статусу манастира и животу његовог братства, оставили су Серафим Шолаја, Нићифор Дучић и Александар Гиљфердинг, руски конзул. Љепота манастира и његов положај уз ријеку Неретву, на путу од Мостара ка приморју, чинили су га интересантним многим путницима и путописцима који су о њему оставили више записа. Посебно мјесто у историји Житомислића, и уопште српског школства, представља Духовна школа, прва такве врсте у Босанском пашалуку, коју су 1858. године основали Нићифор Дучић и Серафим Перовић. Приказ живота манастира дат је на основу црквених шематизама, архивске, мемоарске, путописне грађе и периодике, без детаљније анализе архитектуре манастира и културно-умјетничког блага похрањеног у Житомислићу, што није било предмет овог истраживања.

Манастир Житомислић, вишевијековни духовни и културни центар српског народа у Херцеговини, био је предмет многих научних истраживања која су превасходно имала за циљ расвјетљавање околности његовог постанка те вредновање житомислићке архитектуре и културно-историјског блага похрањеног у манастиру. Чланак калуђера Серафима Шолаје, објављен у *Србско-далмајинском маџазину* 1846. године, премда мањег обима и нејасних описа, представља почетак научног изучавања Житомислића (Шолаја, 1846, стр. 134–145). У истом часопису, петнаест година касније, о манастиру Житомислић опширније је писао Нићифор Дучић, а његов рад је дуго представљао основу од које су полазили и други истраживачи (Дучић, 1861, стр. 51–88). Половином XIX вијека манастир је посјетио и о њему оставио краћи запис, Александар Гиљфердинг, руски конзул у Босанском пашалуку (Гиљфердинг, 1972, стр. 64–69). Једна грана породице Храбрин-Милорадовић, утемељивача манастира, почетком XVII вијека емигрирала је у Русију, гдје су појединци дошли до важних позиција у државном апарату (Grandits, 2014, стр. 177). Житомислић је 1883. године посјетио Григориј Александрович Милорадович, руски гроф и историчар, како би обишао задужбину властитих предака, о чему је на руском језику објавио дневничко-путописну студију (Милорадович, 1890). Краћа путописна репортажа о манастиру Житомислић, из пера учитеља Васе Ђуковића, објављена је у *Босанско-херцеговачком источнику* 1890. године (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 9–10, 1890, стр. 363–367). Годину дана касније, Радивоје Симоновић, сомборски лекар, у *Лейојису Мајици српске* читаоцима представља опширан и веома информативан чланак о Житомислићу (Симоновић, 1891, стр. 1–26). Краћи опис манастира проналазимо 1897. године у часопису *Зора* (*Зора*, бр. 1, 30. јануар 1897, стр. 37–39). Владимир Ђоровић, који је знатан дио научног опуса посветио прошлости родне му Херцеговине, дотицао се у више прилика историје тамошњих православних богомоља, при чему се издваја рад објављен у часопису *Сџаринар*, органу Српског археолошког друштва (Ђоровић, 1936, стр. 3–36; Ђоровић, 1933). Каснији истраживачи, осим Љубинке Којић, нису посвећивали већу пажњу историји манастира током XIX вијека (Којић, 1983; Шево, 2002). Поред непокретног богатства

манастир је вијековима уназад стицао многе драгоцености у рукописима, књигама, иконама и другим богослужбеним предметима. Друга половина XX вијека донијела је знатније интересовање науке за Житомилић, у првом реду историчара архитектуре и црквене умјетности (Momirović, 1954, стр. 99–112; Mazalić, 1965; Кајмаковић, 1971).

Манастир Житомилић налази се на простору Епархије захумско-херцеговачке, основане 1219. године, првобитно са сједиштем у Стону. Епархија, утемељена на границама српског етничког простора, имала је задатак да буде светионик православља у додиру са католичким елементом и да на самој државној граници будно бдије над интересима српске цркве (*Сјоменица*, 1928). Епархија се половином XIX вијека на сјеверу граничила са Босном, на истоку са Кнежевином Србијом, на југу са Црном Гором, а западу са Далмацијом, Дубровником и Црном Гором. До Берлинског конгреса у њеном саставу налазили су се кадилуци Пријепоље и Пљевље, који су касније прикључени Епархији рашко-призренској (Радуловић, 1948, стр. 39–40). Средином XIX вијека епископу у Мостару било је подређено око 130 парохијских свештеника и монаха (Grandits, 2014, стр. 297). Житомилић је од постанка уживао изузетан углед као најзападнији сачувани српски манастир у Херцеговини, непосредно уз простор већински настањен католицима. Наиме, православних породица било је знатно мање западно од ријеке Неретве (Grandits, 2014, стр. 147). Српска црква је од обнове до укидања Пећке патријаршије у Босанском пашалуку била њен саставни дио (Слијепчевић, 2002, стр. 305). По укидању Патријаршије 1766. године на владичанске позиције у српској цркви именовани су архијереји страног, махом грчког поријекла, чије је православље било страно српском народу, његовој традицији и обичајима (Слијепчевић, 2002, стр. 40). Након насилног уклањања Стефана Милутиновића-Мркоњића са трона херцеговачких митрополита, на исту позицију именован је владика Антим (Памучина, 2005, стр. 250; Ћоровић, 1933, стр. 42). Године 1772. наслиједио га је Ананије (Ћоровић, 1933, стр. 42), владика који је убрзо дошао у сукоб са житомилићким братством и дијелом мостарске црквено-школске општине. Ананије се жалио травничком везиру како у Житомилићу живи „неколико чупави(х) калуђера, који су (се) преко мјере посилили (похасили), противе се царским људима, то јест њему као владици и Честитом Господару као цареву везиру” (Памучина, 2005, стр. 251). Недељко Радосављевић наводи како узрок сукоба нису биле етничке разлике већ питање увођења реда у монашка братства (Радосављевић, 2008, стр. 178–179). Ананијев наслједник Јеремија био је, такође, грчког поријекла, а Епархијом је управљао од 1803. до 1815. године. Јеремија је по избијању Првог српског устанка позвао вјернике на мир и оданост турским властима (Ћоровић, 1933, стр. 45; Радосављевић, 2008, стр. 180). Преминуо

је у Житомислићу као жртва епидемије куге (*Шемајџизам...*, 1890, стр. 9). Током Српске револуције манастир није много страдао јер се налазио ван центара устаничких покрета (Ђоровић, 1936, стр. 23). Владика Јеремију наслиједио је Грк Јосиф, блиски рођак дабробосанског митрополита Калиника. Епархијом је управљао двије деценије, током којих је више пута хапшен и затваран од стране турских власти, посебно у вријеме Грчке револуције и покрета Хусеин-капетана Градашчевића (Радосављевић, 2008, стр. 181; Ђоровић, 1936, стр. 23). Нови владика Прокопије стигао је у Мостар тек 1837. године, али је убрзо смијењен због сплеткарења против патријарха и глобљења народа и манастира (Радосављевић, 2008, стр. 185). Од 1838. до 1848. године на челу Епархије налазио се Аксентије, поријеклом Бугарин. Међу Аксентијевим лошим поступцима истичу се глобљење свештеника и народа, увођење нових намета попут љубочестија (добродошлице) на сваку кућу и увећање такси за вјенчања. Свештенике који нису успјевали да измире његове новчане прохтјеве физички је кажњавао и стављао у окове, а није се устручавао да као оружје користи и бацање проклетства на непослушне. У свештенички чин рукополагао је оне који нису били ни морално достојни, ни елементарно писмени (Памучина, 1976, стр. 155) и повремено „просте чобане и пропале трговце” (Радуловић, 1948, стр. 41). Аксентије је презирао народно свештенство, често му поручујући: „Грка сам ја и архијереј канонички, из Велике цркве, бре, а нијесам чупави србски калуђер као ви” (Памучина, 1976, стр. 142). По Аксентијевом одласку из Мостара, на чело Херцеговачке епархије вратио се ранији митрополит Јосиф. Његова друга управа подударала се са временом великих промјена у Босанском пашалуку које је изазвала војна интервенција Омер-паше Латаса. Њоме је сломљен значајнији отпор муслиманског племства централној власти у Цариграду. Епархијом је управљао од 1848. до 1854. године у вријеме када су на тлу Херцеговине буктали устанци Луке Вукаловића (Вуковић, 1996, стр. 258). Јосиф и његов помоћник Јован Анђелопул оглобили су, према писању *Српских новина*, манастире Житомислић и Дужи са по 4.000 гроша. Јосиф је у пратњи турске војске покушао да оглоби и село Пољице, недалеко од Требиња, а како му сељаци нису могли исплатити 800 гроша, затворио им је цркву и кључеве је однио са собом (*Српске новине*, бр. 4, 11. јануар 1849).

Послије Јосифа, Епархијом је управљао владика Григорије (*Шемајџизам...*, 1890, стр. 11). У његово вријеме, као посљедица Кримског рата, објављен је реформски акт *Хайихумајун* који је хришћанима, бар формално, требало да гарантује равноправност са муслиманима, док је владике требало плаћати из државне благајне, чиме се настојало стати у крај са неправилностима приликом прикупљања црквених пореза (*Сјоменица*, 1928, стр. 58). Штампана за Григорија наводи како му је први задатак био „да обиђе своје подручје гдје (је) отимањем надмаши(о) не само пређашње митрополите него и паше” (*Српске новине*, бр. 105, 8. септембар 1859). На негодовање

народа он је одговорио тако што је турским властима предао „списак најбољих имена из (српског) народа” (*Српске новине*, бр. 105, 8. септембар 1859) називајући их одметницима, који су намјеравали да га убију. Григорије је наставио са праксом да за попове поставља оне који су за то мјесто били спремни да плате (*Српске новине*, бр. 105, 8. септембар 1859). Велики новац зарађивао је кроз закључивање бракоразводних парница (Радуловић, 1948, стр. 43). У вријеме владике Григорија у Мостару је основан Руски конзулат (1858), који ће у каснијим годинама одиграти важну улогу заштитника српског народа и свештенства од муслиманског фанатизма и посредника преко којег је у Житомилић и друге херцеговачке богомоље пристизала помоћ из Русије (Хевролина, 1997, стр. 195–206; Мельчакова, 2019, стр. 113). Нови владика Прокопије II стигао је у Мостар 1864. године (*Сјоменица*, 1928, стр. 66). Вук Врчевић биљежи да је народу остао у доброј успомени, Епархију је обилазио о свом трошку, а помагао је и отварање српских школа (Врчевић, 1910б, стр. 46–47). Ипак, Славољубов, руски конзул у Мостару, називао га је „мрзитељем Словенства и противником добрих начела” (Радуловић, 1948, стр. 50). Посљедњи архијереј послат од Васељенске патријаршије у Херцеговачку митрополију уочи аустроугарске окупације Босне и Херцеговине био је Игњатије, који је Епархијом управљао од 1875. до 1888. године (*Шемањизам...*, 1890, стр. 11–12). Наслиједио га је Леонтије Радуловић, први Србин на челу Епархије послје укидања Пећке патријаршије, а њега 1889. године некадашњи знаменити житомилићки архимандрит Серафим Перовић (*Сјоменица*, 1928, стр. 94, 96; *Шемањизам...*, 1906, стр. 49–51). Од 1889. до 1901. године манастиром Житомилић управљао је игуман Симеон Тодоровић, кога је наслиједио Христифор Михаиловић (Ђоровић, 1936, стр. 28).

Опис Житомилића, који је у *Српско-галмајинском мајазину* 1846. године објавио Серафим Шолаја, обилује приказима природе у којој је манастир смјештен, посебно области између Мостара и Житомилића. Шолаја спада у групу српских калуђера-писаца који су вриједно радили на подизању просвјете и културе у Херцеговини (Милошевић, 2022, стр. 232). Манастир је, према његовом писању, подигао спахија Милисав Милорадовић 1585. године „као задужбину и вјечни спомен”. Истиче да је Житомилић имао властити канал за снабдјевање водом, изграђен почетком XIX вијека у вријеме игумана Христифора Паликуће, а захваљујући милостињи родољубивог Мостарца Хаџи Јове Вуковића (Шолаја, 1846, стр. 136). Шолаја наводи како је Житомилић био ограђен зидом попут фрушкогорских манастира, а са сјеверне и јужне стране налазио се по један улаз. Наспрам манастира, на другој страни Неретве, налазило се мјесто Бротњо, насељено католичким становништвом. Братство је било скромно бројем, а у њему су уобичајено живјела три до четири калуђера (Шолаја, 1846, стр. 138). Описујући поједине православне цркве у околини

манастира и широм Херцеговине, Шолаја истиче њихово сиромаштво, мањак књига и богослужбених предмета. Већина је посједовала само *Нови завјейи*. У манастиру Житомислић било је похрањено више вриједних књига, међу којима су најстарије потицале из XVII вијека, али их Шолаја није детаљније описао (Шолаја, 1846, стр. 143–145).

Александар Гиљфердинг, руски конзул, дипломата и путописац, посјетио је манастир 1857. године када се на мјесту игумана налазио Симеон Миљковић у чије вријеме је прекривена црква (1855), али и у чије време су посађени нови виногради и маслињаци 1856. године (Ђоровић, 1936, стр. 23). У архитектонском смислу, манастир на угледног руског госта није оставио нарочит утисак: „Црква је ниска и неизгледна, њене линије носе на себи печат времена у коме је зидана. То није доба слободе и процвата, него вијек турског ропства” (Гиљфердинг, 1972, стр. 67). Манастирска црква била је чиста и уредна, а богослужење се у њој вршило свакодневно, што није било уобичајено за већину хришћанских храмова у Босанском пашалуку. Гиљфердинг је са жаљењем примјетио да при манастиру није радила школа, те је закључио како су житомислићки калуђери мало учинили на плану народног просвјетивања (Гиљфердинг, 1972, стр. 69). Обилазећи Херцеговину, Гиљфердинг је оставио вриједан опис ондашњих православних храмова које назива „каменим јазбинама” и „собицама од камена” у којима је „гола дашчана преграда замијењивала иконостас”, док је „обична камена плоча на малом ступцу служила као олтар”. У тим црквама није било ни крста, ни књига, нити слика. Предмети попут тих у храм су се доносили само током богослужења због страха да ће их муслимани отети. Херцеговачки калуђери су се, према његовим запажањима, умјесто јеванђеља и других потребних књига, служили „некаквим похабаним комадићима рукописа из XVI и XVII вијека или из штампаних србских књига, које су чували сељаци” (Гиљфердинг, 1972, стр. 34–35). Сличан опис скромности и сиромаштва православних богомоља оставио је и Густав Темел, аустријски дипломата, који наводи како су у већини херцеговачких манастира братства била бројем сасвим мала, махом од два до четири калуђера, који су се налазили на „тужном нивоу образовања” (Thoemmel, 1867, стр. 107). До доношења *Хайихумајуна* 1856. године, према писању Вука Врчевића, нигдје по херцеговачким црквама и манастирима није било звона, већ се народ на молитву или окупљање позивао дрвеним клепеталима (Врчевић, 1910а, стр. 6). Упркос сиромаштву богомоља и малом броју свештеника, народ је био побожан, „он гине за свој закон”, васпитаван је да прије свега поштује своју породицу, језик, обичаје и народност (Врчевић, 1910а, стр. 24). Осим уобичајених црквених пореза, народ је редовно помагао манастире новцем, у храни или радећи неке послове на манастирским имањима (Врчевић, 1910а, стр. 26–29). Калуђери су, према Врчевићу, били поштованији од сеоских свештеника, а народ се радије пред њима молио или исповједао

(Врчевић, 1910а, стр. 41). Ни калуђери ни попови нису водили протоколе рођених, мртвих и вјенчаних (Врчевић, 1910а, стр. 44). Врчевић пише да током боравка у Херцеговини није имао прилику чути како свештеници проповиједају у цркви, наиме, народ се на служби Божијој окупљао махом на велике вјерске празнике, а многим свештеницима лоше образовање није ни дозвољавало да држе црквене проповједи (Врчевић, 1910а, стр. 51). Мањак школованог свештенства и сиромаштво цркава ипак није, према мишљењу Јоаникија Памучине, утицало на побожност Срба. Он наводи: „Сви скупа и грађани и сељаци силно су понешени за својим православијем; свако мушко и женско радије ће страдати и умрети за православну вјеру, а неће се превјерити у другу чију вјеру, и не да се никако да га иновјерац у вјероисповједним препиркама надмудри и надјача” (Памучина, 2005. стр. 226).

До отварања прве школе за васпитање свештеничког подмлатка у Босанском пашалуку дошло је 1858. године, дакле, годину дана после Гилффердинговог обиласка манастира и након повратака херцеговачких богослова Нићифора Дучића и Серафима Перовића са школовања у Београду. Они су половином XIX вијека важили за најважније повјеренике српске владе за политички рад у Херцеговини. У шифрованој преписци са Београдом, Перовић је имао псеудоним Јозеф Антуновић, а повјереник српске владе постао је 1861. године (Војводић, 1994, стр. 32, 232). Њих двојица су 1. октобра 1858. године у Житомилићу отворили Духовну школу која је радила до 1860. године, добијајући годишњу помоћ из Русије у износу од 300 рубаља. Јоаникије Памучина и Серафим Шолаја намјеравали су још 1848. године да при Житомилићу отворе школу за десетак полазника, како би се стало у крај „простијем чобанетинама и глупијем задртинама, да се више онаки не попе да кваре народ” (Памучина, 1976, стр. 150). Намјера оснивача била је да се убудуће по херцеговачким парохијама постављају само свештеници који су завршили ову школу. Идеју је подржао херцеговачки владика Григорије, али је ипак наставио са старом праксом именовања свакога ко је могао да плати за свештенички положај, без обзира на претходно образовање: „Вријеме и околности и најсвирепије у Турској почело је питомити и поправљати, а грчки фанариоти остају у оној злоћи и упорности, у којој су стали назад 200 година. Тешко стаду, коме су они пастири” (*Српске новине*, бр. 93, 26. новембар 1859). Након што је оснивање школе одобрила турска власт, утврђен је школски статут који су потписали митрополит Григорије, архимандрит Јоаникије Памучина, Серафим Перовић, Нићифор Дучић и дванаест црквених одборника. Дучић је именован за управитеља школе. Статутом је предвиђено да се у школу примају младићи из Херцеговине и Босне, који знају читати и писати, а желе постати свештеници и учитељи. Предвиђено је да настава почиње 1. септембра, а да љетњи распуст траје од 1. јула до 1. септембра. Имућнији ђаци сами су сносили трошкове образовања, док су они „убогот

стања” све потрепштине добијали бесплатно у манастиру (Дучић, 1891, стр. 89–100). Осим црквених предмета, у школи су изучавани граматика, земљопис и рачун. Године 1859. подигнута је нова двоспратна школска зграда (*Православље*, бр. 280, 15. новембар 1978). Осим редовне помоћи из Русије, влада српског кнеза Михаила Обреновића новчано је подржавала рад школе (АС, МПс-П, 1864, Ф 11 Р 1658; АС, МПс-П, 1864, Ф 11 Р 1657; Војводић, 1994, стр. 128). Убрзо пошто је Нићифор Дучић напустио Житомислић, школа је престала са радом. У међувремену је Серафим Перовић боравио у Русији сакупљајући новац за поновно отварање школе. Школа је, на његов подстицај, наставила са радом 1866. године под истим називом (Духовна школа), а наставнички кадар чинили су Јово Поповић, Симо Дамјановић и Ђорђе Петковић (Војводић, 1994, стр. 128). Перовић је овом приликом имао подршку херцеговачког владике Прокопија „који је признао нужду свештеничког изображења и зарекао се да неће у напредак незналице рукополагати” (*Босански вјесник*, бр. 13, 1866, стр. 98–99).

Након што су Серафим Перовић, његов брат Јован и Леонтије Радуловић отјерани у сарајевски затвор, а потом у прогонство у сјеверну Африку, најприје у Триполис, а затим у Фезан (*Засијава*, бр. 28, 8. март 1870; Војводић, 1994, стр. 40; Вучковић, 1910, стр. 107–114), школа је 1871/1872. године престала са радом (Папић, 1978, стр. 95–99). Турска војска је 11. фебруара 1870. опколила Житомислић (Војводић, 1994, стр. 239). Најприје је претресена ћелија Серафима Перовића из које су однијете све књиге, потом остале монашке ћелије, а напосљетку амбари, подруми и штале. Серафим и Јово Перовић најприје су затворени у Мостару, одакле су одведени у Сарајево. Истовремено је ухапшен и мостарски трговац Јевто Бјелобрк. Пребрирући по њиховим личним стварима, власти су пронашле писмо Леонтија Радуловића, тада мостарског пароха, који им је сљедећим ријечима честитао Нову годину: „Догодине, ако Бог да, на Косову да браћу ослободимо од турског јарма”. Недуго потом ухапшен је и Радуловић (Ђоровић, 1934, стр. 139–174; Којић, 1983, стр. 43). Због присних контаката са Београдом и руским конзулима у Херцеговини, Перовић је дуже био под турском присмотром. Сафет-паша га је сматрао „опасним и штетним човеком”. Браћа Перовић и Радуловић сумњичени су као српско-руски агенти (Војводић, 1994, стр. 238, 250). Према тврдњама Сафет-паше, код архимандрита Перовића пронађена је компромитујућа преписка која је указивала да у Мостару и Сарајеву наводно постоје српски револуционарни центри. Перовића је посебно теретио један проглас у којем је позвао своје земљаке „да ускрсна јаја обоје у црвеној крви Турака, непријатеља хришћанских” (Радуловић, 1949, стр. 276). Браћа Перовић су у Сарајеву изазивали велику пажњу тамошње српске заједнице, која је у њима видјела националне мученике. Истрагу против Серафима Перовића, његовог брата Јове, Леонтија Радуловића и Гавре Вучковића, водио је Јозеф Кечет, валијин

секретар за иностране послове и управник вилајетске болнице у Сарајеву (Gjurgjević, 1910; Grandits, 2023, стр. 109–113). Сарајевски процес открио је снажне политичке везе које су браћа Перовић одржавали са Београдом и руском дипломатијом и постојање српске револуционарне мреже која је припремала устанак у Херцеговини (Радуловић, 1949, стр. 277). Сафет-паша је сумњичио митрополита Михаила Јовановића да је из Београда повлачио конце антитурске агитације, док су браћа Перовић и Леонтије Радуловић сматрани емисарима словенске пропаганде (Koetschet, 1909, стр. 46–50). Према мишљењу руске дипломатије, послје смрти Јоаникија Памучине и хапшења Перовића и Радуловића, у Херцеговини више није било образованих српских свештеника, па је народ био препуштен фанариотској самовољи. Манастир Житомислић је послје ових догађаја нагло осиромашео (Војводић, 1994, стр. 250). Браћа Перовић и Радуловић ослобођени су из прогонства 1876. године захваљујући интервенцији руске и српске дипломатије (Војводић, 1994, стр. 247). Истовремено са суђењем у Сарајеву, у Босанској Крајини су ухапшени, а потом под сличним оптужбама, из Пашалука протјерани Васа Пелагић и свештеници Стеван и Ђорђе Карановић, што указује да је турска власт јасно испољавала неповјерење према српском свештенству сумњичећи га за „велеиздајничке” и превратничке активности (Милошевић, 2019, стр. 55–82).

За дванаест година постојања, са прекидима, Духовну школу похађало је и завршило више знаменитих херцеговачких свештеника: Герасим Јовановић, Митрофан Симић, Аћим Братић, Јован Гаћиноввић, Шпиро Дучић, Лазар Шаренац, Петар Радовић, Михаило Самарцић и др. (*Православље*, бр. 280, 15. новембар 1978). Основну школу при манастиру Житомислић похађао је и Сава Косановић, дабробосански митрополит од 1881. до 1885. године. Успомене на своје дјетињство, школовање и дјечије несташлуке, којима су ђаци били склони, објавио је 1887. године у *Босанској вили*. Манастирски игуман тада је био Мелентије Плавша, а Косановићев учитељ Димитрије Мојовић Зумбул, седамдесетогодишњи старац који је, осим српског, говорио италијански, грчки и турски језик (*Босанска вила*, бр. 1, 1. јануар 1887, стр. 1–4).

Осим при манастиру Житомислић, крајем XVIII вијека радила је и српска основна школа у Мостару. Нова школска зграда, која је оставила дубок утисак и на руског конзула Гиљфердинга, подигнута је 1856. године уз стару православну цркву захваљујући напорима локалне црквено-школске општине (Ђоровић, 1933, стр. 61). С обзиром на сталне финансијске проблеме, српска заједница у Мостару обраћала се за помоћ, између осталих, српском митрополиту Михаилу и кнежевској влади у Београду, одакле су повремено пристизали новац и књиге за српске школе и манастире широм Херцеговине (АС, МПс-П, 1864, Ф 11 Р 1657; АС, МПс-П, 1867, Ф 8 Р 1738; АС, МПс-П, 1864, Ф 11 Р 1658; АС, МПс-П, 1865, Ф 7 Р 1630).

У мостарској школи учили су се буквар, псалтир, часловац, писање и рачун, касније су уведени часови из земљописа и српске историје. За женску дјецу је 1862. године отворена посебна школа у којој су се изучавали ручни рад и домаћинство, а коју је новчано помагао руски двор преко конзулата у Мостару (Тепић, 1988, стр. 533–534). Долазак руских дипломата у центар Херцеговине охрабрио је српско, а истовремено је изазвао незадовољство код муслиманског становништва (Радуловић, 1950, стр. 28–39). У вријеме када је Александар Гиљфердинг посјетио Мостар, српска школа имала је четири разреда и око 200 ђака (Гиљфердинг, 1972, стр. 57). Упркос напорима турске администрације да спријечи сваку врсту помоћи која је из Србије или Русије стизала у Херцеговину, књиге и богослужбени предмети пристизали су у српске школе и манастире и у наредном периоду, па је тако, примјера ради, школа при манастиру Житомислић 1865. године од Московског славјанског комитета добила 105 рубаља у сребру (Тепић, 1988, стр. 499).

Свештеник, књижевник и ратник Нићифор Дучић (Скоко, 2004, стр. 481–501) написао је прве књижевне радове још као монах у манастиру Дужи у Херцеговини. „Опис манастира Житомишљића у Херцеговини” објавио је 1861. године у *Србско-галмајинском маџазину*. Ради се о једном од најдетаљнијих и најписменијих описа манастира, на који су се потоњи истраживачи редовно позивали. За разлику од Серафима Шолаје, Дучић напомиње да је манастир о свом трошку 1563. године сазидао спахија Милисав Храбрен, који се касније под турским притиском одселио у Русију. Неки његови потомци временом су ступили у службу руског двора истакавши се као способни војни команданти (Дучић, 1861, стр. 56). Манастирске ћелије обновљене су 1859. године, када је Житомислићем управљао Серафим Перовић (Ђоровић, 1936, стр. 28). Дучић наводи да су се по изгледу и удобности могле успоредити са славним фрушкогорским манастирима (Дучић, 1861, стр. 57). Према његовим сазнањима, манастир је посједовао велике површине обрадиве земље, маслињака и винограда које су „остале недирнуте од турског зуба”. Даље пише: „Нема манастира у Херцеговини од овога богатијега са земљом и приходима” (Дучић, 1861, стр. 58). Редовна годишња новчана помоћ манастиру долазила је из Мостара и Невесиња (Дучић, 1861, стр. 60). У вријеме када је обишао Житомислић, манастирска црква била је украшена живописом „новијег доба по грчком калупу”. Дучић наводи како су фанариотске владике, посебно Јосиф, често глобиле манастир отимајући му помоћ која је долазила из Русије. Једини херцеговачки манастир који им се супротставио био је манастир Дужи: „Ниједан грчки владика није унио руку у (њихове) црквене ковчеге” (Дучић, 1861, стр. 62). Обилазећи Житомислић, Дучић је забиљежио да су монаси, у односу на богатство манастира, мало пажње посвећивали књижевном фонду: „Изузевши црквенске најпотребније књиге, нема других, осим нешто Србуља, такођер литурђичне садржине, које су замијењене руско-словенским. Нема ни књижице одређене. Србуље су

стрпане без реда на отворенијем полицама уз иконостас на олтару. Попала их је прашина; ижигане су и окрзане” (Дучић, 2002, стр. 229).

Радивоје Симоновић, сомборски љекар, детаљно је крајем XIX вијека описао Житомислић, посветивши пажњу многим детаљима из прошлости манастира. Он је иза себе оставио исцрпан и поуздано документован рад. Постанак манастира везује за породицу Храбрен-Милорадовић, наводећи да је и прије турског освајања Босне и Херцеговине на његовом мјесту постојала богомоља. Симоновић пише да је манастирска црква „сазидана као каква проста кућа на четири угла” (Симоновић, 1891, стр. 5), док за иконостас наводи да је био веома лијеп и да су царске двери биле направљене од дрвета и позлаћене. Уз цркву није постојао камени звоник, у порти се налазио један од дрвета (Симоновић, 1891, стр. 5). Уз манастир се налазила лијепо уређена српска основна школа, док је нешто ниже, преко Неретве, аустроугарска власт саградила скелу за превоз људи и робе. Школа, коју помиње Симоновић, имала је тридесетак ученика половином и с краја XIX вијека. Радила је до 1918. године, када је претворена у државну школу која је затворена 1978. године (Којић, 1983, стр. 46). Најстарији ђаци при манастирским школама били су свештенички синови који су се образовали како би у једном тренутку очеве замијенили на дужности или младићи који су се жељели замонашити. Настава у таквим школама била је на ниском нивоу, уџбеници и буквари били су ријетки, што је нашло свог одјека у народној пословици: „Учи зло горега” (Врчевић, 1910а, стр. 8–9). Симоновић истиче како је Житомислић у вријеме када га је посјетио представљао богат и напредан манастир: „Кад помислиш драги читаоче, како је Херцеговина сиромашна земља и какве је јаде под Турцима претрпила, знам да ћеш и ти представити себи Житомислић, као стари, опао, порушен, занемарен и посве сиромашан манастир. Но дођи овамо, пак ћеш се изненадити као и ја, кад видиш како је све чисто, обељено и уредно, као у најбогатијем фрушкогорском манастиру, [...]. Осим тога излазио је прије сваке године по један калуђер у Невесиње и купио међу народом милостињу, а народ је давао или у новцу, или овцу, или вола, да се калуђери моле мртвима за душу, а живима за здравље. Из Мостара и околине падне годишње око 5.000 гроша у манастирску касу, осим других поклона” (Симоновић, 1891, стр. 11). Манастир је имао око 200 стабала маслина и око 80 мотика винове лозе. Симоновић наводи како је манастир некада имао велике површине обрадиве земље коју су Турци временом отели. О угледу манастира говорила је чињеница да су га Невесињци звали само „манастир” (Симоновић, 1891, стр. 13). Манастирска ризница била је велика и богата и посједовала је велики број вриједних рукописа, књига, печата и богослужбених предмета.

Приближно у исто вријеме, Житомислић је обишао учитељ Васа Ђуковић. Искористио је прилику да обиђе манастирску ризницу и

библиотеку које су својим богатством на њега оставиле дубок утисак. Међу драгоценостима налазили су се многи предмети које је са собом из Русије 1864. године донио митрополит Серафим Перовић или поклони мостарских Срба (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 9–10, 1890, стр. 363–367). Ђуковић усхићено пише: „Старим књигама ни броја нема. Ту ти брате има разних старих књига руком писаних на кожи-пергаменту. Тамо даље видиш неке прастаре ствари, као: бардаке, ибрике, сабље, ножеве, иконе итд. па још да видиш африканске постоле, што их носе тамошњи богаташи, па котарицу, е, онда брате, не можеш се доста чуду начудити. Ове двије потоње, као и још неке ствари донио је из Фезана из жарке Африке Високопреосвештени митрополит Перовић, који је тамо ради свога милога српског народа у заточењу био” (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 9–10, 1890, стр. 365). У вријеме када је Ђуковић боравио у Житомилићу, игуман је био Симеон Тодоровић. Осим њега, манастирско братство чинила су свега два калуђера, за које Ђуковић наводи: „Слободно могу рећи да честитијих и уљуднијих калуђера до данас не видјех” (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 9–10, 1890, стр. 366). У манастиру је неко вријеме боравио и калуђер Герасим Јокановић, који је одлуком владике Серафима Перовића пресељен у Дужу крај Требиња (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 9–10, 1890, стр. 366). Уопште, Житомилић је на Ђуковића оставио утисак богатог и лијепо уређеног манастира, који он назива „сјајном звијездом на обзору српскога неба” (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 9–10, 1890, стр. 367). Ђуковић је Житомилић посјетио и четири године касније оставивши лијеп и риједак опис манастирске славе Благовештења Пресвете Богородице. Прослави је те године присуствовало око 1.800 људи из Житомилића и околине, највише из мостарског, невесињског, столачког, коњичког, љубушког, љубињског и гатачког котара. Народ се окупљао углавном дан уочи празника. „Чим уљегну у манастирску авлију, почну се скрушено крстити и Богу молити, те оду у цркву, која је одмах по подне отворена, ту се помоле Богу, а љубе и хладне плоче, под којима леже блажене успомене, мртви останци, неумрлога основатеља племића Милицава Храбрена”, пише Ђуковић (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 6, јуни 1894, стр. 231). Након јутарње литургије свечану бесједу окупљеним вјерницима одржао је игуман Симеон Тодоровић. Премда малена, манастирска црква била је препуна вјерника. Око 11.00 часова, под старим дубом (храстом), започео је славски ручак: „На трпезама се налазе свакојаке посне ђаконије. Ту је чорба, пилав, сваковрсна риба, кувана и печена, а уз то се ручак заслађује хладном манастирском румеником” (*Босанско-херцеговачки источник*, бр. 6, јуни 1894, стр. 233). Посебне почести указане су митрополиту Серафиму Перовићу који је на манастирску славу стигао из Мостара. У послеподневним часовима народ се разилазио својим домовима, а ријетки су остајали на конаку.

Мостарска *Зора* 1897. године доноси занимљив чланак у којем је аутор описао окупљање народа око манастира у вријеме Духова. До изградње жељезнице, од Мостара до Житомилића требало је четири сата јахања, „а од како нам машина зазвижда кроз Мостар”, до манастира се стизало за један сат. Аутор текста наводи како је било уобичајено да послѣ литургије млади поведу коло у манастирској порти, момци су се бавили народним играма, док су се старији повлачили у страну и разговарали о љетини, политици или свакодневним бригама. Црквени звоник, саграђен крајем XIX вијека, био је лијеп и висок и препознавао се издалека (*Зора*, бр. 1, 30. јануар 1897, стр. 37). Аутор чланка наглашава како је црква са једне стране била окружена малим манастирским ћелијама, а са друге широким манастирским зидом. Повише цркве налазило се гробље на којем су сахрањивани игумани и калуђери, а на чијим су надгробним споменицима натписи већ тада изблиједели (*Зора*, бр. 1, 30. јануар 1897, стр. 38). Локални сељаци били су веома побожни, многи су бесплатно служили манастиру, а своју дјецу слали су у манастирску школу (*Зора*, бр. 1, 30. јануар 1897, стр. 39).

Током XIX вијека било је уобичајено да манастирског игумана поставља херцеговачки владика у договору са туторима богате и угледне мостарске црквено-школске општине, који су повремено вршили контролу манастирских рачуна. Када је архимандрит Симеон Тодоровић 1896. године одбио ту врсту надзора, настао је вишегодишњи спор који је нанео много штете Житомилићу (Ђоровић, 1936, стр. 25). До сукоба мостарске општине и митрополита Перовића дошло је због неслагања у начину избора свештеника и надзора над школом и имањем у манастиру Житомилић. Непосредни повод за сукоб мостарске општине са властима било је одбијање житомилићког архимандрита Симеона Тодоровића да положи рачуне члановима општине и то што им није дозволио да управљају манастирском школом. Сукоб општине и власти потом је продубљен и по питању отварања Више српске дјевојачке школе у Мостару. Сукоб се интензивирао када је Перовић донио одлуку о постављању Тодора Говедарице за мостарског пароха, с чиме се општина није сложила, па је већина православних вјерника одлучила да бојкотије црквену службу (Branković, 2010, стр. 120). Митрополит у Мостару био је „предмет једнодушног презирања; ако је он у цркви, у њу нико не улази; ако учествује у каквој пратњи, остављају га сама; прође ли улицом, окрећу главе и звижде” (Бар, 1906, стр. 24–25; Милошевић, 2022, стр. 97–155).

Манастир Житомилић био је један од четири манастира у саставу Епархије херцеговачко-захумске 1900. године. Братство манастира Добрићево чинили су: архимандрит Јевстатије Гађиновић, јеромонах Леонтије Нинковић и јеромонах Прокопије Мулина. У манастиру Дужи живјели су игуман Герасим Јовановић и јеромонах Никанор Дутиновић. У оквиру манастира радила је школа са 72 ученика, коју је водио учитељ и београдски богослов

Обрен Козић. Братство Житомислића чинили су архимандрит Симеон Тодоровић и јеромонах Христифор Милутиновић. Манастирску школу похађало је 24 дјече. Учитељ је био Петар Миросављевић из Војводине. Братство Завале чинили су игуман Христифор Михајловић и јеромонах Никифор Вујиновић. Школу, у којој је као учитељ радио Бошко Пичета, похађало је 20 дјече (*Шемајизам...*, 1901, стр. 61–64). Житомислић је у XX вијек ушао као најбогатији православни манастир у Херцеговини. „Његове су земље простране и родне; виногради обилати; маслињак лијеп; и приходи уопште добри”, забиљежио је тим поводом Владимир Ђоровић (Ђоровић, 1936, стр. 24). XX вијек Житомислићу је донио највећа страдања у његовој дотадашњој историји, трипут је скрнављен и разаран да би се исто толико пута дизао из пепела и настављао своју духовно-културну мисију.

Необјављени извори

Архив Србије, Београд (АС)

Министарство просвете и црквених дела, Просветно одељење (МПс-П).

Објављени извори, мемоаристика, путописи, шемајизми

Вучковић, Г. (1910). Црно путовање за Цариград. *Развијак*, 4, 107–114.

Гилфердинг, А. (1972). *Путовање по Херцеговини, Босни и Сјарој Србији*. Сарајево: Веселин Маслеша.

Милорадовић, Г. А. (1890). *Православни манастир Житомишличъ въ Герцеговинѣ*. Чернигов: Губернская типография.

Српска православна Херцеговачко-захумска митрополија при крају 1900. године. (1901). Мостар: Пахер и Кисић.

Ђоровић, В. (1934). Успомене Ристе И. Иванишевића Мостарца. *Брасиво*, XXVII, 139–174.

Шемајизам српске православне епархије Захумско-херцеговачке за годину 1906. (1907). Мостар: Пахер и Кисић.

Шемајизам српско-православне митрополије и архидијецезе Херцеговачко-захумске за годину 1890. (1890). Сарајево: Штампарија Спиндлера и Лешнера.

Ђурђевић, М. (1910). *Метоари са Балкана 1858–1878*. Сарајево: Naklada samog pisca.

Штампана

Босанска вила, 1887.

Босански вјесник, 1866.

Босанско-херцеговачки источник, 1890; 1894; 1897.

Застава, 1870.

Зора, 1897.

Православље, 1978.

Српске новине, 1849.

Литература

- Бар, А. (1906). *Босна и Херцеговина – аустријска ујрава од 1878. до 1903.* Београд: Војска.
- Војводић, В. (1994). *У духу Гарашанинових идеја. Србија и неослобођено српство (1868–1876).* Београд: Просвета.
- Врчевић, В. (1910а). Ред, обичаји и управе манастира и цркава у Херцеговини. *Летопис Матице српске*, 269, 1–31.
- Врчевић, В. (1910б). Ред, обичаји и управе манастира и цркава у Херцеговини. *Летопис Матице српске*, 270, 39–66.
- Вуковић, С. (1996). *Српски јерарси од деветиої до двадесетиої века.* Крагујевац: Каленић.
- Дучић, Н. (1861). Манастир Житомишлић у Херцеговини. *Србско-далматински маџазин*, XX, 51–88.
- Дучић, Н. (1891). *Књижевни радови*, књ. I. Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Дучић, Н. (2002). *Историја Српске православне цркве од њрвијех десетина VII в. до наших дана и други књижевни радови.* Гацко: Друштво за очување баштине Доб.
- Кајмаковић, З. (1971). *Зидно сликаство у Босни и Херцеговини.* Сарајево: Веселин Маслеша.
- Којић, Љ. (1983). *Манастир Житомишлић.* Сарајево: Веселин Маслеша.
- Мельчакова, В. К. (2019). *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.* Москва: Индрик.
- Милошевић, Б. (2019). Протјеривање Васе Пелагића из Босне и Херцеговине 1869. године. *Српски историјски часопис*, 2, 55–82.
- Милошевић, Б. (2022). *Сабља, ђеро и крст. Српско свешћенство у Босни и Херцеговини (1878–1914).* Нови Сад: Прометеј.
- Памучина, Ј. (1976). *Животопис Серафима Шолаје. Љетописи.* Сарајево: Веселин Маслеша.
- Памучина, Ј. (2005). *Сабрана дјела.* Билећа: СПКД Просвјета.
- Папић, М. (1978). *Историја српских школа у Босни и Херцеговини.* Сарајево: Веселин Маслеша.
- Радосављевић, Н. (2008). Херцеговачки митрополити 1766–1878. *Историјски часопис*, LVII, 175–196.
- Радуловић, Ј. (1948). Режим фанариота у „турској” Херцеговини. *Историјски записи*, 7–8, 39–40.
- Радуловић, Ј. (1949). Положај Срба у Херцеговини средином XIX века. *Историјски записи*, 5–6, 260–279.
- Радуловић, Ј. (1950). Одломак из хронике Мостара. *Историјски записи*, 1–3, 28–39.
- Симоновић, Р. (1891). Манастир Житомишлић у Херцеговини. *Летопис Матице српске*, 168, 1–26.

- Скоко, С. (2004). Архимандрит са крстом у једној и мачем и пером у другој руци. У: Н. Асановић (прир.), *Културна и духовна историја Херцеговине* (стр. 481–501). Билећа: Просвјета.
- Слијепчевић, Ђ. (2002). *Историја Српске православне цркве*, књ. II. Београд: ЈРЈ. *Споменица Епархије Захумско-херцеговачке 1918–1928*. (1928). Ниш: Епархијска управа.
- Тепић, И. (1988). *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Ђоровић, В. (1933). *Мосћар и његова српска православна оштина*. Београд: Српска православна општина Мостарска.
- Ђоровић, В. (1936). Херцеговачки манастири. Манастир Житомислић. *Сћаринар*, X–XI, 3–36.
- Хевролина, В. М. (1997). Православная церковь в Боснии и Герцеговине в 50–70-х годах XIX в. и Россия. В: И. В. Черкина (ред.), *Церковь в истории славянских народов* (с. 195–206). Москва: РАН-Институт славяноведения РАН.
- Шево, Љ. (2002). *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године*. Бањалука: Глас српски.
- Шолаја, С. (1846). Манастир Житомислиће у Херцеговини или задужбина Милорадовића. *Србско-галмајински маџазин за лејто 1846*, 134–145.
- Branković, J. (2010). *Mostar 1833–1918. Upravni i politički položaj grada*. Sarajevo: University Press.
- Grandits, H. (2014). *Multikonfesionalna Hercegovina. Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Grandits, H. (2023). *Kraj osmanske vladavine u Bosni. Suprostavljena djelovanja i imperijalna prisvajanja*. Sarajevo: UMHIS.
- Koetschet, J. (1909). *Osman Pascha: Der Letzte Grosse Wesier Bosniens, und Seine Nachfolge*. Sarajevo: Daniel A. Kajon.
- Mazalić, P. (1965). *Slikarska umjetnost u Bosni i Hercegovini u tursko doba (1500–1878)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Momirović, P. (1954). Carske dveri manastira Žitomislića u Hercegovini. *Naše starine*, II, 99–112.
- Thoemmel, G. (1867). *Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien*. Wien: Verlag von Albert A. Wenedikt.

Borivoje M. MILOŠEVIĆ

University of Banja Luka

Faculty of Philosophy

Study Program of History

Banja Luka (Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina)

Žitomislić Monastery in the 19th Century

Summary

The Žitomislić Monastery, located not far from Mostar, has been considered one of the most important centres of Serbian spirituality and culture in Herzegovina since its founding. For this reason, it was the subject of extensive scientific research, while the nineteenth century was overlooked due to the lack of primary historical sources. Valuable descriptions of the monastery, providing details about its status and brotherhood, were left by Serafim Šolaja, Nićifor Dučić, and the Russian consul, Aleksandar Giljferding. The beauty of the monastery and its location along the Neretva River, on the way from Mostar to the coast, piqued the interest of many travellers, who left several records about it. A special place in the history of Žitomislić, and Serbian education in general, is held by the Spiritual School, the first of its kind in Bosnian Pashaluk, founded in 1858 by Nićifor Dučić and Serafim Perović. Like other Serbian monasteries and churches in Herzegovina, the Žitomislić Monastery survived the second half of the 19th century with occasional help from Serbia and Russia. Of special historical importance were the connections of Žitomislić with the Russian consuls in Bosnian Pashaluk.

Keywords: Žitomislić; Herzegovina; Serbian Orthodox Church; 19th century.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).